

Вилијам Х. Гас

СТО ГОДИНА ПРУСТА

Прустову мајку, сви су одмах говорили – (а одјек тих речи још је с нама, јер оне беху баш онакво нагађање какво ми оговарала највише волимо) – трајно је обележио, још пре но што га је родила, онај сулуди рат у који су несмотрени Французи на превару увучени против Бизмарка и његових Шваба, баш као што је и мајку Томаса Хобса обележио, и будућег филозофа заразио, страх од најезде шпанске армаде. А опсада Париза нипошто није била игра: људи су прво појели коње и псе, а онда су прешли на животиње из зоолошких вртова; мачке су се продавале за шест франака, пацови за један; улице су биле препуне поражених војника, колица с мртвима и рањенима, устаника, и, пре но што их је топовска паљба растерала, љубитеља трача. Део града у коме је мадам Пруст накратко потражила уточиште да донесе Марсела на свет од Едмонда де Гонкура, чију ће награду њен син једног дана освојити, добио је само најгрђе речи у *Журналу*: „Проклети Отеј! Ово предграђе, пошто буде одсечено од остатка Париза, похарано од стране Мобилне гарде, изморено глађу и обасипано гранатама, задесиће га и та зла коб да га окупирају Пруси.“

Болесног, слабашног још од рођења, сви су га сматрали некако обележеним. Можда је и фетус страховао да све не слути на добро, да је врпца која га храни претанка, да је кратког века тишина која га окружује попут меких јастука. Одмах по рођењу, чинило се да Марсел Пруст неће поживети, али зачудо, са оним што ће постати карактеристична тврдокорна наopakост, малиша је из дана у дан јачао као да се биљка његовог живота управо храни слабашћу.

Постао је алергичан на полен, прашину, влагу, дим, миомирисе разних врста, нарочито парфеме и мирис омиљеног му цвећа; лако би га хватала студен, умор, лако се вређао, те је често помишљао на двобоје; неретко би се расплакао или би добијао нападе неконтролисаног беса када би ломио ствари или газио шешире својих пријатеља; западао је у дуге периоде меланхолије, убледео би, смршао и туговао баш као што би то изгледало у најбољој позоришној представи; од напада анксиозности би се знојио и добијао грчеве; жалио се на лошу пробаву, а касније и на несвестицу и парализу која је застрашујуће личила на ону која је обузела његову мајку пред смрт; због ње је морао да се гега кад хода – да се неспретно судара са стварима – и, што је било још горе, отежавала му је говор, те није могао чисто и јасно да изговара речи светог му француског језика.

Страховао је за срце, за вид који му је слабио, за оданост пријатеља, за љубавне везе које нису могле потрајати, за договоре – да оде на забаву, дође у посету, седне у воз, да се помери, заволи, или да купи нешто – који нису могли бити спроведени у дело без несагледивих проблема, бескрајних сумњи и напослетку парализујућих напада неодлучности, небројених вапаја за помоћ (написао је гомилу писма толико

понизних, толико гротескно уштогљених, да су имала ефекат као да је примаоце пљу-нуо у лице).

Мучили су га, затим, шетајући болови попут подводних рудника... у леђима, у зглобовима, у очним дупљама... а сметала му је и бука... несносна галама спољног света; тако да је он, наравно, у овом стању био склон грипи, реуми, грозници, едему плућа, запаљењу грла; соптао је, кашљао, гушио се, кијао – непрестано подрхтавање груди увећало је грудни кош.

Зато је било нужно обложити зидове плутом, навући засторе, спавати окружен покривачима и јорганима, топлим термофорима; кад би излазио, све више и више ноћу, облачио би се у крзно и седао у затворене кочије, залазио у кафиће који су радили до касно, посматрао, прислушкивао, пропитивао или одлазио на забаве где би, веома уморан, са очима исколаченим од лекова и главом подупртом длановима као што се подупире од цвата отежала грана крхке биљке, причао и причао, споро и пригушено баш као да глас цури из њега.

Колет се из последњих дана његовог живота сећа „оних чађавих непогрешивих трагова које је растројена болест насумично размрљала по његовом лицу.“

Но, упркос толикој предострожности, често би се успаничио и вратио кући, упутивши писмо или гласника да се извини: чак и најпријатније улице могу бити непријатне, најпознатија међу њима потпуна непознаница, а његово здравље је тако крхко, то сви знају – колико му је жао – осим тога, местимично има и магле, а ту су и опасне просторије, разочарења, хладноћа; стога је Пруст у уши стављао кликере од слоно-ваче, палио Леграов прах, узимао соду бикарбону, јодид, пио биљне напитке, а за упалу грла гутао је ништа друго до каскару, пургатив чије име звучи као река.

Дан је проводио у кревету да би ноћу био будан, придајући огромну важност малим стварима, преласку погледом с послужавника с чајем на траку за косу, с волана на хаљини на фризуру, у они приликама кад би се присећао соареа; посматрајући, послушкујући нијансе језика – реч, тон, покрет – које би превртале његова осећања као да су странице књиге премда би увек открио да на супротном листу наступа потпуни преокрет баш као што је и сумњао; и тако је на овај инсомнијачки начин грозничави промишљањем испуњавао празнине и шупљине свог живота с једном ногом у гробу.

Пруста су обрадовале речи критичара Пола Судеја, који је о *Усени девојака у цвећу* написао следеће: „Мало који романописац је успео да изрази, с толиком снагом или с толиком горчином, осећај промене и непрестане нестабилности која људски живот претвара у непрекинути низ парцијалних смрти.“ *Низ парцијалних смрти*: то је добро речено. Да. Његово тело је од сопствене смрти начинило драму. Написало је сценарио, мада се ни његов власник није либио да ту и тамо припомогне у уређивању: „*Ma chère petite Maman*, вратио сам се толико исцрпљен непрестаним кашљем да сам се дискретно накашљао испред твојих врата да проверим да ли спаваш. Али није било одговора на тај ‘глас срца’, који, како каже Ламартин, ‘једини продире до срца’.“

Па, на изванредан начин било је тачно да његово срце кашље. Не могу да дишем, такође је говорило. Гушим се. Све је тешко, затворено, загушљиво. Баш као што је први удах крик, тако сам се и ја напело да вриштим, запомажем и дерем се као беба за мајком; али плач је некако пригушен, те ми застаје дах као човеку коме се тло измиче

испод ногу, као детету кад га отац баци увис, као човеку на врхунцу сексуалног узбуђења; па, ипак, тако ми је хладно у овој малој, топлој соби; треба ми мој огртач, још ћебади; дрхтим од недостатка љубави, од страха; кажем да не могу да гутам, не могу ништа да сварим, диже ми се желудац и сва храна излази напоље.

Његово тело упорно је остајало при томе да не може да поднесе терет сопственог живота; погледајте како ме боле кости, леђа – свака шупљина – уши, очи... Колико ли га је муке и бола стајало да то и докаже? И премда је Пруст много времена проводио у кревету, као планинар у ноћној мори, никад му није успевало да досегне фазу сна. Пио је амил, трионал, веронал, а потом, да би се разбудило и живнуо примао је инјекције адреналина и узимао кофеин. Често необријан, у постелини која дуго није видела сапун и воду, допуштао је да цео стан утоне у прљавштину учмале пашине и да се, попут његовог кревета, зароза. Пријатељи нису знали како најбоље да га опишу: као млађаног или времешног инвалида, кицоша или уседелицу, животињу, овисника, лицемера или, ако су искрени, лудака.

Грци су животну кретњу – душу – приписивали даху, а Пруст се понашао као да имају право. Није ли он рекао да инвалиди осећају већу присност са својом душом? А дахом је извајана и наша праисконска глина. Иако је због астме морао да задржава сопствени дах, грчевито се држећи за живот који је у исти мах мрзео и волео (и у који се није могао поуздати и на који је био љубоморан) истим оним стиском којим се држао за прошлост, за свет какав је био док му је мајка била жива, ипак је његов позив романописца захтевао да све што унесе у себе мора поново да ослободи у свет, тако да је његово писање наликовало непрестаном удисању – и издисању – а пошто је његова књига заправо била тај витални други део процеса дисања, није је могао завршити док живи.

Писао је као што река гради делту – наносењем слојева и срastaњем. Његове лађе црнеле су се од исправки колико и Балзакове. Први део романа, „Комбре“, и последњи, послеподневна забава уз музику у кући војвоткиње Де Германт, написани су први, док је остатак књиге био средина. Писање по празним листовима што раздвајају поглавља и простору између редова, по маргинама као што је то чинио Џојс, то је био Прустов метод. Срећом по нас, још један рат са Немцима омео је објављивање дела које је сам Пруст једноставно назвао „Сван“, што је омогућило да се рукопис више него удвостручи.

То не треба да нас изненади, јер је обезвремењивање самог времена била Прустова накана. Узимао је откуцаје сата и замрзавао их као што су намештај и светлост замрзнути на Вермеровим сликама које хвали на својим најбољим страницама. Није пошао с намером да сачува време него да искупи себе, да сачува сав тај живот којем је допустио да протекне поред њега – сваки тренутак тог времена – да положи право на њега и оплемени га вербалном вредношћу коју до тада није имало као део људског искуства; јер ко је боље од њега познавао генијалност у њему, која је цветала попут руже за коју је Маларме сматрао да недостаје сваком букету, генијалност која ће свету показати како је он сјајан писац... када?... па, сваког дана тај дан је увек био сутра.

Ко је боље био упознат с његовом подлошћу, кривицом, злочинима које је почињено? Кад се све сабере и одузме, он је, ипак, био бескорисни беспосличар, пола жи-

вота је боловао, а бар четвртину од тога се претварао; био је љубоморна цмиздра и притворни увлакач, поткупљивач и неискрени пријатељ, површни сноб. Поседовао је лаичко интересовање за музику и сликарство, обожавао је мајку као неко размажено дериште, попут горске виле волео је карнериће, лепу одећу и накит који красе животе жена, а у оговарању је уживао толико да скоро нико није остао неотрачан.

Како му је дошао тај велики позив? Дошао је, разуме се, у оним чувеним тренуцима кад прошлост похрли раширених руку, покајнички, праштајући, попут вољене особе која је изговорила тешке речи и сада жели да се искупи; кад, у роману, приповедач окуси мадленицу умочену у чај; кад помно посматра звонике у Мартенвилу или угледа она три стабла; кад се саплете о камење за поплочавање или дотакне дугме на ципелама, осети додир салвете на уснама, намирише бућ, чује како вода клокоће у цеви или како слуга звецка кашиком по тањиру. Укус, додир, слух, вид, мирис: помоћу сваког чула у сваком тренутку прошлост наново оживљава, али приметно без првобитних страхова и разочарења тако да чак и најсрамније прилике, у овом сећању на њих, не изазивају претећу навалу непосредних осећања која су се јавила први пут; сада се могу држати попут цвета; она – чак и она најбезначајнија, као и она најстрашнија –заправо се могу преиначити, али то неће учинити онај Марсел који их је првобитно доживео него један други Марсел, онај који држи песничко перо и уме да сроди стих толико красан да се аутору може опростити сваки грех који стих описује.

Пре и После. Да, уз мало труда, могу се сачувати. Садашњост, непосредни тренутак – Током – је категорија која је осуђена на пропаст. Пре но што приповедач почне да посматра глумицу Берму како тумачи лик Федре, пре но што угледа црквицу у Балбеку, обоје су савршени (неприступачна, вели он за цркву, нетакнута, идеална, краси је универзална вредност), таква је уметност романтичних очекивања. Но, Балбек је, мора признати, име које је требало да држи херметички затворено, попут интимног писма или своје радне собе, јер од тренутка кад је отпечатио та врата, ослобођени су – да укаљају цркву и пресветлу Богородицу – призори експозитуре банке, представништва аутопревозника, посластичарнице, кафића.

Лепоту доживљаја непрестано су угрожавали такви контрасти – узвишено наспрам погано комерцијалног, на пример – који су нека врста срозавајуће противречности која је одушевљавала Флобера (који је пребројавао огреботине на свадбеним тањирима) и која никад није бацала у очај нешто кршније мушкарце (наше Балзаке и наше Золе, који имају својих јачих страна). Нити су ретке ствари – префињени укуси, бритак ум, прави људи и њихова права достигнућа – могле да се заштите од драугулија из помодних салона, где је, највероватније, богата домаћица заправо буржујска курва, а виспирени барон извештачени педераст, док остатак његовог шљаштећег друштва чине увлакачи и досадњаковићи. Нити је могао да се суочи сам са собом, јер какво мишљење човек да има о на махове избирљивом премда оцвалом гизделину помало задриглог лица који изгара, понекад, у хомо кући чијем опремању је допринео породичним намештајем, за снажним младићима из месара?

Да скратимо причу, Пруст је настојао да свој живот замени језиком, да обнови његову негдашњу лепоту баш као што се обнавља црква, те да га тако извуче ван времена и херметички га затвори попут паковања за замрзивач, заштитивши га тиме од

сваке вулгарности онако како то црква у Балбеку није заштићена у његовој књизи. Премда је био католик, није баш хтео да се исповеди. Исповест би можда пристајала Жиду. Жид је нагињао на ту страну. Мислио је да му је уз исповедање све дозвољено. Жид је, стога, Прустовом делу замерао да је неискрено и сматрао је да је Пруст, ионако на ивици, требало да завапи „ја“; да је требало да говори о љубави према Алберту, а не, као што је писао, о љубави према Албертини (Жид је у праву, јер ово прерушавање није помогло делу; само је стварало препреке, замућивало слику и чинило га неуверљивим).

Но, не лежи Прустов геније у верном приказивању прошлости; то није роман сећања, као што сам раније истакао, већ роман анализе и промишљања (Пруст се враћао детињству онако како би се савремени човек враћао шуми: помоћу књига, свежња новчаница и залиха траве); а реченица Ремија Гурмона „добро се може писати само о ономе што нисте лично доживели“ и даље је релевантна и истинита, јер Прустова намера није заправо била да исприча свој живот (наравно, сажимао би, спајао, преуређивао, бирао) него нешто што ће његовом животу дати значење и вредност.

*У шрајању за ишчезлим временом*¹ је, попут многих светлих примера романијерске уметности, чин љубави, мржње и освете, и напослетку, надокнађивања изгубљеног. Пруст у овом делу води онакав живот какав није успео води у стварном животу, те би било много прикладније величати часове кад је почео да га ствара, кад би ти тренуци постојали, него дане које је провео у пометњи и страху затворен међу четири зида. Пруст је морао да пронађе књижевну стратегију која ће у потпуности усмерити његов ум ка једном циљу, успорити исцрпљујуће последице неурастеније по његов дух, и која ће му омогућити да препуштајући се својој најдубљој природи упосли сву своју расуту енергију; дајући тиме, на пример, својој морбидној сумњичавости и претераној посесивности, својој склоности ка симболичној окрутности или обредном оскрвнућу, конструктивни одушак; и уз помоћ које ће моћи да практикује управо оно помно и болно преиспитивање сваког догађаја, што је редовно радио пре спавања.

Јер тада његов ум није био вук самотњак већ чопор од двадесет вукова, није презао ни од чега: ту је његова неурачунљива љубомора била закон природе; и у плану за коју се коначно определио, све бриге које су га опседале (хомосексуалност, снобовштина и кршење класних граница, лепоте и страхови кретања „у друштву“, религија уметности) постале су сталне теме у огромној малеровској композицији у коју прво бивају уведене, затим превазиђене, да би их напослетку потиснуо стил властитог дочараванња. Сећате ли се описа вечерње тоалете мадам Сван који је дотеранији, напирлитанији и нагизданији, смелији у својој истанчаности, неописиво китњастивији него што је то њена тоалета, у коме се мадам губи из вида као влат траве у букету белих рада?

Пруст је увек био спреман на то да ће његови пријатељи бранити организациони принцип романа *У шрајању за ишчезлим временом*, а нема сумње у то да је лукаво сачинио замршену таписерију; а ипак највећи део оног што се назива формом у Прустовом делу је бесмислено – пуки изговор. Као опширна хомеровска паралела у *Уликсу*,

¹ Пруст, Марсел, *У шрајању за ишчезлим временом*, прев. Живојин Живојиновић, Нови Сад – Београд: Матица српска – НОЛИТ – Народна књига, 1983.

намењена је искључиво менталној вежби. Подилази критичарима који трагају за сродничким везама, попут адвоката који настоје да утврде наследника богатих имања. Неприметна форма је промашај. Осим тога, тешко је замислити шта би било изостављено у архитектури романа будући да форма, баш као и ограда, служи томе да држи краве изван поља кукуруза, али и да чува кукуруз у пољу. Не, форма је обично одлична помијара; у њу може све да се стрпа, укључујући и мале огледе о уметности, љубави, књижевности, и животу. Нити би требало да сувише спремно прихватимо идеју да су фитиљи оних спонтаних сећања (мадленице, дугме на ципели, камен за поплочавање и сл.) запалили целокупни текст; јер у супротном бисмо морали поверовати да се, када се запале они кончићи прекривени барутом, дешава чудо физике – да прасак детонира бомбу.

Пруст је презирао естету, мрзео га као крмак крмака, и веровао је да ће његов роман, боље него било шта друго, обелоданити праву истину о његовом животу; но, био је лажовчина као и сви други, мајстор преваре и подвале; не постоји никаква скривена истина у њему; да може, заробио би нам свест и понудио своју нервну растројеност заузврат. Па, ипак – нема опасности. Пошто се стиша галама која се дигла око Прустових теорија о сећању и времену; пошто смо на основу његових размишљања проникли у психологију ликова; пошто смо дужно приметили, као и Пруст, продирање, попут другог низа зуба, средње у вишу класу; пошто је престала да нас шокира инверзија или да нас забавља начин облачења или понашања (а до сада су већ многи читаоци отишли много даље од овог „пошто“); онда остаје само Прустов стил да носи ову огромну књигу: стил његовог ума, вида и слуха, додира и осећаја, и изнад свега, јединствени карактер његовог језика и изузетне композиције – стил у коме се слика и предмет, као на клацкалицы, скупа крећу горе-доле.

Да носи ову књигу? Стандардно француско издање има петнаест књига; издање *Random Housa* има две књиге и укупно 2265 страница; а сваку страницу би требало наглас прочитати, о свакој реченици пажљиво размислити, као што то чини ум у шетњи из задовољства. С таквим приступом, читање је споро, а пут пред читаоцем дугачак. Док чита, читалац се пита да ли ће се ова књига икад завршити, а онда, очајнички, да ли ће икад почети. Поређења ради, руске степе – да ли су тако непрегледне? Или зиме у горњем Мичигену тако дугачке? Лоренс је читање ове књиге упоредио са риљањем њиве плетаћим иглама, а Џејмс је, читајући *У Свановом крају*, признао да умире од досаде.

Па, нама не прети таква опасност, јер је тешко замислити дело које је у већем расконару са савременом свешћу, не само зато што су његова сексуална открића кротка, друштвене преокупације прилично безазлене и превазиђене, политика незамисливо конзервативна, али због богатог и промишљеног музичког приступа који Пруст има, дубока аналитичка поезија коју пише је пригушенија и муклија од тишине сред овог гласног, нестрпљивог трубљења и подригивања из дна душе који се ових дана називају књигама. „Умирем од досаде“, рекао је Џејмс, „и доживљавам највећу могућу екстазу.“

Да носи ову књигу? Овај стил? Како? Пруст пише саможиву прозу која не хаје ни за шта друго, је ли тако? Бескрајно развија тривијалности као да се боји да ће ико за било шта помислити да је тривијално. Ех, да може, он би прогласио светињом сваки свој

миг, жиг и шмрк. Господе, како се само умиљава шпарглама: „обојени љубичастим и азуром“.² Хоће ли он то овим изливима осећања да направи мајонез? А приметите и како ласка јоргованима. Епитет се ниже за епитетом као чајни колачићи у папирним фишецима. Помислили бисте да је сваки цвет неки барон. Штавише, ботаничких метафора има колико и биљака, а радња се развија исто као и оне – неприметно, постојано и непрестано – да, исто се може рећи и за развој ликова; исто важи и за ток мисли; тако он успорава ствари да би дозволио машти да се вине до највиших висина, осећањима да се неуморно играју, лавини љубави да се излије. Он успорава, а затим се зауставља; и тада његове сцене постају као они ћелијски пресеци изведени микротомом и бојени док се не зацакле попут стакла.

То је стил који угрожава идентитет властитог ја тиме што не води рачуна о начину на који га изражава.

Пруст је одувек имао прустовце, што је неизбежно, али и за жељење, јер се они диве свему осим његовој уметничкој вештини; они се хране садржајем; али ово дело, као што то чине истински велика дела, јесте оно које испљуне живот из времена попут коштице из воћа. Из архитектуре речи рађа се велико дело, али читање тог дела изискује исту такву посвећеност, слично уздизање душе изнад обичног живота, обичних овоземаљских брига. Прошло је сто година – и памтимо га. А можда ћемо се једног дана наћи у ситуацији да смо угодно непокретни, удобно заваљени у лежаљку или благо болесни (шта год је потребно да будемо једни од малобројних срећника); једног дана кад оружје утихне и пљачкаши се повуку из предграђа; кад нестану све претње и не будемо знали шта да радимо с временом као с поклоном од предузећа, можда тад – нећу рећи да ћемо поново читати Пруста (кукавице и празноглавци су свуда око нас и многи можда не желе да се упуштају у ризик преобраћења из грешника у свеца) – али можда тад, налик босоногом ходочаснику, учинимо први корак.

(Са енглеској превела **Најџаша Камџмарк**)

² Марсел Пруст, *У Свановом крају*, прев. Живојин Живојновић, Нови Сад – Београд: Матица српска – НОЛИТ – Народна књига, 1983, стр. 180.